

VILTIES SAMPRATA LIETUVIŲ IR VOKIEČIŲ KALBŲ PASAULĖVAIZDŽIUOSE: KONCEPTUALIŲJŲ METAFORŲ ANALIZĖ

REDA TOLEIKIENĖ

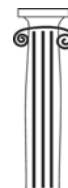
Šiaulių universitetas

romgerm@cr.su.lt

Pagrindiniai žodžiai: *konceptualioji metafora, konceptas, ontologinės, vaizdinės-scheminės, konsteliacinės metaforos.*

Psichinė būseną *viltis* priklauso toms žmogaus jauslėmis tiesiogiai nepatiriamoms sritims, kurias, kaip ir „visą nematerialųjį pasaulį, padeda suvokti kalba ir ypač metaforos“ (Schumacher 1997, 49). Metaforizacijos sfera laikoma kalbos pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos šaltiniu (Gudavičius 2000, 78). Su naujausiais semantikos tyrinėjimais siejama antropocentrinė paradigma suteikia galimybę tiriant atitinkamus kalbinės raiškos vienetus atskleisti naiviają (nemokslinę) vidinio pasaulio būsenų sampratą. Todėl šie fenomenai gali būti laikomi ir kalbotyros objektu. Pasitelkus konceptualiųjų metaforų metodą nagrinėta *atminties* samprata lietuvių (Marcinkevičienė 1999), *liūdesio* lietuvių ir rusų (Papaurėlytė-Klovienė 2004, 2005), *sielos* ir *proto* lietuvių ir vokiečių (Toleikienė 2004), *vilties* (rus. *надежда*) (Lassan 2002) rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose.

Aprašomą abstraktų fenomeną lietuvių ir vokiečių kalbose pavadinančios leksemos *viltis* ir *Hoffnung* dažniausiai siejamos su tikėjimu, optimizmu. Šios leksemos priskirtinos abstraktiems daiktavardžiams (Černeiko 1997, 316; Ewald 1992, 275), kurie, jungdamiesi su konkrečiais dalykams nusakyti skirtais predikatiniais žodžiais, tekste dažniausiai „elgiasi“ kaip asmenų, daiktų, medžiagų, talpyklų pavadinimai. Nagrinėjant *viltį* lietuvių ir vokiečių kalbose pavadinančių žodžių metaforiškus junginius galima atskleisti abstrakčių ir konkrečių objektų mentalinius ryšius. Remiantis šių junginių analize siekiama apibūdinti, kaip kalbinės bendruomenės atstovai suvokia (konceptualizuoja) *vilties* fenomeną. Abstraktų junglumas nėra atsitiktinis, laisvas. Abstrakčiųjų daiktavardžių junginiai ne kaskart iš naujo kuriami, bet atkuriami. Dėl šios priežasties jie laikomi kalbos sistemos elementais. Tokie metaforiški abstrakčiųjų daiktavardžių junginiai vadinami *kolokacijomis*, t. y. dažniausiai kartu vartojamais žodžių junginiais (Marcinkevičienė 1999, 110–114; Sabban 2003, 61).

Aprašant jusliškai nepatiriamą fenomeną pasitelktas *koncepto* terminas. Konceptu laikoma nuo subjektyvių faktorių priklausanti tam tikro objekto, situacijos ar įvykio samprata, jo visumos atspindys sąmonėje (Toleikienė 2004, 24–28). Žodis be konteksto yra nuoroda į vieną ar kelis konceptus, į tai, kas individualu ir subjektyvu. Konceptai, t. y. daiktų, situacijų ar įvykių visumos (geštalto) atspindžiai sąmonėje, atsiranda susipažįstant su tikrove. Vilties konceptas formuojasi ne juslinių potyrių pagrindu, o kitų, dažniausiai konkrečių, iš fizinės ir kultūrinės patirties pažįstamų daiktų ar reiškinių pažinimo pagrindu. Tiriant tekste aktualizuotą abstraktaus koncepto dalį galima aptikti ir atskleisti bendrus kalbinei bendrijai vaizdinius ir asociacijas, t. y. tai, ką apima konceptas. Atsižvelgiant į tai, kad konceptuose užkoduota ne tik kognityvinė, bet ir aksiologinė, kultūrinė informacija, šiame straipsnyje pritariama nuomonei apie skirtingoms nacionalinėms kultūroms būdingų konceptų asimetriškumą (Karasik 2005, 8–9). Todėl *vilties* samprata lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose apibūdinama kaip du tik iš dalies sutampantys konceptai VILTIS / HOFFNUNG. Abstrakčiųjų daiktavardžių junglumo ypatybės suteikia galimybę bent iš dalies aprašyti konceptualiąsias struktūras. Atsižvelgiant į tai, kad konceptualioji sistema verbalizuojama tik iš dalies, straipsnyje nagrinėjami tik kalbinę raišką įgiję konceptų VILTIS / HOFFNUNG fragmentai.

Straipsnio **tikslas** – aptarti *vilties* konceptualizavimo ypatybes vokiečių ir lietuvių kalbų pasaulėvaizdžiuose, atskleisti produktyviausias metaforizacijos kryptis. Remiantis šiais rezultatais siekiama apibūdinti lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžių bruožus, nes „<...> metaforizacijos tipų ir kryptių produktyvumas kalbose sudaro esminę jų pasaulėvaizdžio dalį <...>“ ir atskleidžia tai, „<...> kaip tauta žiūri į vienus ar kitus daiktus ar reiškinius, su kuo juos lygina, kur mato panašumus, kokie požymiai atrodo labiau krintantys į akis, išraiškingesni“ (Gudavičius 2000, 98).

Tyrimo medžiagą sudaro abstrakčiųjų daiktavardžių *viltis* ir *Hoffnung* kolokacijos, kurios laikomos tiesiogiai, t. y. jusliškai, nepatiriamos vidinės žmogaus būsenos suvokimo kalbine raiška. Abstraktų kolokacijos išrinktos iš empirinių duomenų šaltinio – vokiečių ir lietuvių kalbų elektroninių tekstynų publicistikos dalių. Publicistiniai tekstai pasirinkti todėl, kad juose galima rasti įprastinių kasdienės kalbos posakių, atspindinčių elementarias patirties sritis (Paprotté 2002, 364). Tekstai, iš kurių buvo renkamos abstrakčiųjų daiktavardžių kolokacijos, turėtų atskleisti abstraktų turinyje užfiksuotą naiviają (nemokslinę) žmogaus vidinio pasaulio fenomenų sampratą. Tyrimui pakankamą abstrakčiųjų daiktavardžių junginių inventorių (po 1000 pavartojimo atvejų) sudaro iš Manhaimo Vokiečių kalbos instituto ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstynų išrinktos leksemų *Hoffnung* ir *viltis* kolokacijos. Lietuviškos kolokacijos išrinktos iš tekstyno *vietinės periodikos*, o vokiškos – iš laikraščių *Mannheimer Morgen*, *St. Gallen Tagesblatt* ir *Hamburger Morgenpost*.

Tiriamųjų abstraktų kolokacijoms analizuoti pasitelktas konceptualiųjų metaforų analizės metodas. Konceptualioji metafora suprantama kaip dviejų konceptualiųjų sričių (konceptų) sąveika. Pirmoji, remiantis kognityvine metaforų teorija (Bal-

dauf 1997; Dröbiger 2007, 109–152; Lakoff 1980; Johnson 1987; Osthus 2000), vadinama ištakų sritimi arba ištakų konceptu. Ištakų sritis – tai žinios apie reiškinių ar objekto savybes, kurios žmogui yra pažįstamos iš fizinės arba kultūrinės patirties. Kita sritis vadinama tikslo sritimi ir dažniausiai yra jusliškai nepatiriamo daikto ar reiškinių konceptas. Taip suprantamos metaforos esmę sudaro tai, kad ištakų srities požymiai priskiriami tikslo sričiai. Šis reiškinys dar vadinamas metaforine projekcija ir gali būti pavaizduotas grafiškai – „ $\Rightarrow$ “. Tokios projekcijos – tai mentaliniai procesai, kurie apibūdinami atsižvelgiant į kolokacijas su abstrakčiais daiktavardžiais sudarančių žodžių (kolokatorių) semantiką. Konceptualiųjų metaforų metodas pritaikytas aprašyti tai koncepto daliai, kuri formuojasi spontaniškai, vaizdinių pagrindu. Gauti rezultatai analizuojami gretinamuoju metodu. Gretinama dviem lygmenimis: konceptams VILTIS / HOFFNUNG priskirtų požymių lygmeniu ir ištakų srities lygmeniu.

Vilties konceptualizavimui vokiečių ir lietuvių kalbose aprašyti naudojama konceptualiųjų metaforų klasifikacija, kuri grindžiama siūlymu konceptualiąsias metaforas skirstyti į *ontologines*, *orientacines* ir *struktūrines* (Lakoff 1980). Atsižvelgiant į tai, kaip ši klasifikacija modifikuojama K. Baldauf (1997) monografijoje, pagal tiriamų abstraktų kolokacijas rekonstruotos konceptualiosios vilties metaforos suskirstytos į tris grupes: *ontologines*, *vaizdines-schemines* ir *konsteliacines*. Svarbiausias tokio skirstymo kriterijus yra ištakų konceptų struktūros ypatybės. Ontologinėms, vaizdinėms-scheminėms ir konsteliacinėms metaforoms būdinga tai, kad tam tikri daiktų, vaizdinių-schemų arba sudėtingos struktūros idealizuotų kognityvinių modelių požymiai priskiriami *vilties* konceptams ir suteikia jiems tam tikrą struktūrą.

Ontologinės vilties metaforos:

OBJEKTAS $\Rightarrow$ VILTIS / HOFFNUNG, MEDŽIAGA $\Rightarrow$ VILTIS / HOFFNUNG

Nustatant *vilties* konceptualizavimo ypatybes lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose pagal ontologines metaforas buvo tiriama, kurie daiktų ir medžiagų požymiai priskiriami šiam abstrakčiam fenomenui. Tai, kaip sudaiktinamos tiesiogiai nepatiriamos sritys, aprašoma remiantis aktualizuotais ištakų konceptų požymiais.

Vilties sudaiktinimas abiejose gretinamose kalbose turi daugiau panašumų nei skirtumų. Vadinasi, galima teigti, kad ontologinės metaforos yra universalus abstrakčių patyrimo sričių konceptualizavimo būdas. Tai susiję su leksemų *viltis* ir *Hoffnung* junginiuose aktualizuotu pradinio koncepto OBJEKTAS požymiu ‘juslinis pažinimas’. Šis požymis siejamas su elementaria jusliniu pažinimu grindžiama patirtimi. *Vilčiai* priskiriami tie daiktų požymiai, kurie žmogui yra pažįstami iš jo fizinės patirties. Abiejose gretinamose kalbose *viltis* siejama su daiktu, kurį galima turėti ir prarasti, perduoti kitam. Šis objektas turi savo ribas ir užima vietą erdvėje, galima suskaičiuoti, kiek tokių objektų yra, jį, kaip ir bet kurį trapų daiktą, galima sudaužyti ar kaip kitaip sunaikinti.

Iš viso nustatyti aštuoni tiriamiesiems abstraktams priskiriami objektų ir medžiagų požymiai. Jie sudaro tam tikrą struktūrą. ‘Perdavimas’, ‘padėtis erdvėje’, ‘kiekis’ laikytini prototipiškiausiais daiktų požymiais. Jie priskiriami *vilčiai* ir lietuvių, ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose: *teikti vilties, viltis sudėti, viltį įdėti, viltis lieka, viltis išlieka, pamesti viltį, prarasti viltį, Hoffnung geben, Hoffnung verlieren, Hoffnung schwindet, Hoffnung verschwindet, Hoffnung bleibt; Hoffnung setzen, Hoffnung liegt; mažai vilties, daug vilties, wenig Hoffnung, kaum Hoffnung, Null Hoffnung, etwas Hoffnung, voller Hoffnung. Viltis gali būti paskutinė (letzte Hoffnung), jos gali būti pats mažiausias elektromagnetinio lauko energijos kiekis (Quäntchen Hoffnung), ji gali būti vienintelė (einzige Hoffnung), trečia (dritte Hoffnung) ir paskutinė (letzte Hoffnung). Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje viltis taip pat dažniausiai būna paskutinė, vilčių gali būti daug (visos viltys) arba beveik visos viltys, daug vilčių, daugiau vilčių, kažkas gali būti pilnas vilčių (<...> vilties ir pergalės pilna jaunatvė <...>).*

Atsižvelgiant į dažniausiai su tiriamomis leksemomis vartojamus žodžius nustatyti keli skirtumai. Lietuviai dažniau *griebiasi vilties*, ją *neša, atneša, gražina, atgauna, meta į šalį, saugo, perima, puoselėja, sutrypia*. Vokiečiai viltį dovanoja (*die Hoffnung schenken*).

Kitas *vilčiai* priskiriamas pradinio koncepto OBJEKTAS požymis – ‘dydis’. Abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose užfiksuotas vilties kaip didelio arba mažo objekto vaizdinys (*nemažos viltys, didelė viltis, mažytė viltis (<...> su nerege mergina siejamos nemažos viltys <...>; <...> vienos didžiausių mūsų olimpinių vilčių – penkiakovininkas Andrejus Zadneprovskis <...>)), grosse Hoffnung, geringe Hoffnung (Die 35-Jährige stimmte zu – ohne große Hoffnung, dass es klappen könnte <...>; Es gibt nur geringe Hoffnung für sie, wieder in einer Landesregierung zu landen.)*).

Objekto požymių ‘ribos’, ‘erdvė’ priskyrimą *vilčiai* atskleidžia tokie posakiai: *<...> apriboja viltis <...>, <...> vilčiai pristigo vietos <...>, <...> šalia vilčių lieka abejonių <...>*. Vokiečių kalboje dažniau nei lietuvių kalboje pasitaiko tokių posakių, kurie leidžia rekonstruoti vilties – objekto, užimančio padėtį erdvėje, vaizdinį: *<...> zwischen Hoffnung und Verzweiflung <...>, <...> zwischen Revolution und Hoffnung <...>, <...> die Hoffnung endet <...>*.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas vilties – dujų pripildytos talpyklos vaizdinys: *viltys subliuško*. Remiantis vokiečių kalbos medžiaga galima teigti, kad viltis įsivaizduojama taip pat kaip dujų būvio medžiagos pripildytas daiktas. Šiuo atveju aktualizuojamas kitas aspektas – sproginimas: *Jetzt platze die Hoffnung <...>*. Ir vokiečių, ir lietuvių kalbose viltis konceptualizuojama kaip dūžtantis daiktas: *viltys sudūžta, die Hoffnung zerschlagen*.

Tik lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga viltį sieti su šiomis visų kūnų savybėmis: ‘polinkis grimzti skystyje’ (*<...> ūkininkų viltys skęsta perdirbėjų kišenėse*), ‘forma, spalva’ (*švysteli viltis, didelės ir šviesios viltys, gražios viltys ir net rožinės viltys (<...> rožinėms viltims apie gyvenimą kaimyninėje šalyje <...>)*).

Abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose *viltis* siejama su medžiagomis. Tai taip pat priskirtina ontologinėms metaforoms. Apie *viltį* kalbama kaip apie skysto, dujų arba kieto būvio medžiagą. Pagal kolokacijas su žodžiais *viltis* ir *Hoffnung* rekonstruojama metaforinė projekcija SUBSTANZ ⇒ VILTIS / HOFFNUNG parodo, kokio būvio medžiaga siejama su *viltimi* (vok. *Hoffnung*) ir kokie tos medžiagos požymiai priskiriami šiam abstraktui. Požymio ‘užsidegti, liepsnoti, užgesti’ priskyrimas *vilčiai* atskleidžia šio fenomeno kaip degios medžiagos vaizdinį, reiškiamą tokiais posakiais: <...> *viltis, kuri buvo uždegta*<...>; <...> *kol kas nedrąsiai rusena viltis, jog M. K. Čiurlionio dailės muziejus*<...>, <...> *laisvės vilties blykstelėjimas*<...>, <...> *išgyventą nelaimę ir neužgesusią viltį*<...>, *Te negęsta viltys*<...>, *Šildo gal tik viena viltis*<...>, *Viltis blėsta*<...>, <...> *ein kurze Aufflackern der Hoffnung*<...>, <...> *Hoffnung flammte auf*<...>.

Ir vokiečių, ir lietuvių kalbų pasaulėvaizdžiuose *viltis* dažnai siejama su kibirkštimi ir oru: <...> *Vilties kibirkštėlę jam įžiebė*<...>, <...> *Es gibt wieder ein Fünkchen Hoffnung auf WM-Tickets*<...>; <...> *er atmet neue Hoffnung ein*<...>; <...> *Vasario 16-oji įkvėpia vilties*<...>. Tik lietuvių kalboje užfiksuotas *vilties* – rūko, dūmų vaizdinys: <...> *Tačiau vėliau iliuzinės viltys sklaidėsi*<...>.

Tik vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje *viltis* (vok. *Hoffnung*) labai dažnai siejama su skysčiu. Remiantis leksemos *Hoffnung* junginiais galima rekonstruoti kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotą *vilties* – iš indo ar vandens telkinio semiamo skysčio vaizdinį: <...> *Hoffnung schöpft er vorerst aus einem stärkeren Motor, der in Monza erstmals im Rennen eingesetzt wird.*

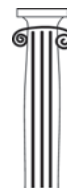
Vaizdinės-scheminės vilties metaforos:

TALPYKLA ⇒ VILTIS / HOFFNUNG, SKALĖ ⇒ HOFFNUNG

Vilties konceptualizavimas pagal vaizdines-schemines metaforas, remiantis Džonsono (M. Johnson) mentalinių vaizdinių schemų teorija, suprantamas kaip polinkis *viltį* įsivaizduoti ir įvardyti pasitelkiant TALPYKLOS ir SKALĖS konceptus. Šių konceptų struktūros pagrindą sudaro mentalinės schemos, kurios pagal jutiminio patyrimo teoriją laikomos pirminėmis pažinimo pakopomis (Baldauf 1997).

Tiek lietuvių, tiek vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose *viltis* siejama su talpykla. Tekstynuose rasta posakių, leidžiančių teigti, kad tik kartais mes *pajuntame palengvėjimą maldoje bei viltyje*. Esti situacijų, kai *mūsų viltys yra tuščios*, sulaukiame patarimų *nepuoselėti tuščių vilčių*. *Viltis* gali slėpti kažką (<...> *die Hoffnung birgt in sich*<...>). Vokiečių kalboje dažna gramatinė konstrukcija *in der Hoffnung* (lie. *su viltimi, viliantis*) galėtų būti laikoma gramatine metafora. Vadinausi, galima teigti, kad kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas *vilties* (vok. *Hoffnung*) kaip talpyklos vaizdinys.

Tik vokiečių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas *vilties* – judėjimo aukštinis vaiz-

dinys: <...> *Mit der Freilassung von fünf Geiseln ist die Hoffnung auf ein baldiges Ende des Geiseldramas auf den Philippinen gestiegen* <...>.

Konsteliacinės vilties metaforos:

GYVAS ORGANIZMAS ⇒ VILTIS / HOFFNUNG, ASMUO ⇒ VILTIS / HOFFNUNG, LIGA ⇒ VILTIS, KARAS ⇒ VILTIS, PASTATAS ⇒ VILTIS / HOFFNUNG

Konsteliacinės metaforos apibrėžimas paremtas Leikofo (G. Lakoff) *propozicinio* idealizuoto kognityvinio modelio ir *scenarijaus* samprata (Lakoff 1980). Tokio tipo metaforų esmę sudaro tai, kad tiesiogiai nepatiriamiems fenomenams priskiriami tų ištakų konceptų požymiai, kurių struktūra yra sudėtingesnė nei iki šiol aptartų ištakų konceptų. LIGOS, PASTATO, ASMENS, GYVOS BŪTYBĖS konceptai paremti ne tik vaizdiniais, siejamais su tam tikru objektu, reiškiniu ar situacija, bet apima ir platesnes žinojimo sritis. Terminas *konsteliacija* perimtas iš Ch. Baldauf (1997, 82). Taip apibūdinama sudėtinga konceptų struktūra. Pavyzdžiui, kognityvinės lingvistikos literatūroje nurodoma tokia koncepto LIGA struktūra: prototipiški vaizdiniai (*lovoje gulintis negalaujantis asmuo, jį slaugantys asmenys*); žinios apie tam tikrus dalykus (visi žino, kad nustatoma negalavimo priežastis, paskiriamas gydymas); iš elementarios patirties pažįstami pojūčiai ir emocinės būsenos, siejami su šia situacija (*skausmas, kančia, baimė*). Tokios sudėtingos struktūros konceptai kognityvinėje lingvistikoje vadinami kognityviniais modeliais. Jie suprantami kaip prototipiškų įvairių tikrovės objektų, reiškinių ar situacijų reprezentacija sąmonėje.

Sugretinus *vilties* (vok. *Hoffnung*) konceptualizavimo ypatybes lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose ištakų konceptų lygmeniu paaiškėjo, kad viltį dažniausiai linkstama įsmeninti.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje vilčiai priskiriama gyvo organizmo savybė gimti (<...> *gimsta viltis, kad sulauksime didelių istorinių įvykių* <...>), o vokiečių kalboje dažnesni posakiai, leidžiantys rekonstruoti vilties – augančio gyvo organizmo (*die Hoffnung wächst*) ir maitinamo asmens (*die Hoffnung ernähren*) vaizdinius.

Ir lietuvių, ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose aktualizuotas gyvo organizmo požymis ‘prarasti gyvybę, mirti’: *viltis miršta, die Hoffnung stirbt* (<...> *Doch ganz stirbt die Hoffnung nie* <...>). Pastebėta, kad gyvybės atėmimo požymis būdingesnis lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui: *nužudyti viltį, užmušti viltį* (*Gerti, kad užmuštum laiką, naktį, viltį* <...>).

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje *viltis* siejama su laidotuvių apeigų scenarijumi, nes aktualizuojamas ne tik paties laidojimo aspektas, bet ir antkapio statymas: <...> *iš esmės palaidodami viltis artimiausiu metu trasas naudoti* <...>; <...> *žemdirbiai palaidotų viltis atgauti skolas* <...>; <...> *pavirsti antkapiu visoms mūsų viltims* <...>.

Tiek lietuvių, tiek vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiams būdinga *vilčiai* priskirti požymį ‘atsibudimas iš miego’: <...> *rinkimais atbunda geresnių laikų viltis* <...>;

Atgimimas pažadino viltį atkurti prieškariu Kaune <...>; <...> De Monte weckte nochmals Hoffnung in der Mannschaft von Trainer Erwin Wawra <...>.

Sugretinus atlikto tyrimo rezultatus pagal *vilčiai* priskiriamą požymį 'žmogui būdinga veikla' galima nusakyti gretinamų kalbų pasaulėvaizdžių skirtumus. Vokiečių kalboje daugiau kolokacijų, kuriomis išreikštas vilties – keliaujančio, vadovaujančio, apgaudinėjančio kitus ir turinčio įvairių teisių tam tikros tautybės žmogaus vaizdinys. Keletas pavyzdžių iš vokiško tekstyno, iliustruojančių minėtas konceptualizavimo ypatybes: <...> *Gestern radelten auf der «Tour der Hoffnung» 60 junge Ostschweizer quer durch ihre Heimat <...>; <...> Die Hoffnung ist der Trainer, auf dass Pfadi wieder eine «Mannschaft mit Herz» werde<...>; <...> Bei der Nationalmannschaft regiert das Prinzip Hoffnung <...>; <...> In der trügerischen Hoffnung, mit den verbrauchten Schill-CDU-Konzepten die nächste Wahl zu gewinnen, bedient<...>; <...> Uhrmann weckt deutsche Hoffnung. Der 28-jährige Michael Uhrmann (Rastbüchl) hat als souveräner Gewinner der Qualifikation <...>; <...> Die Hoffnung ist jedoch berechtigt, dass die miserable Ausbeute aus dem Vorjahri<...>.*

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje aktualizuojami ir *vilčiai* priskiriami kitokie asmens požymiai. Šis fenomenas konceptualizuojamas kaip vedlys ar palyda (<...> *miestelį ar kaimą visus juos veda viltis – gal ten pasiseks geriau <...>; Beviltiško ligonio viltis nepalieka<...>; <...> tūkstantmetyje visų neapleistų viltis, šildytų šeimos židinio šviesa*), fiziškai stiprus žmogus (<...> *narystės ES derybas ir stiprią viltį, kad visą stojimo procesą pavyks <...>; <...> dabar, sustiprėjus viltims, jog bus susitarta dėl ugnies <...>*). Aktualizuojamos ir priskiriamos asmens verbalinės savybės (<...> *nuskaidrinus tylinčią viltį <...>*).

Suvokti *viltį* kaip sergantį žmogų arba kaip ligą ir priskirti šiam konceptui net keletą ligos požymių būdinga lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui. Tai iliustruoja iš lietuviško tekstyno išrinktos kolokacijos *skausminga viltis, negali viltis, akla viltis, nieko nematanti viltis*.

Kitas tik lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas bruožas – vilties konceptualizavimas pagal karo scenarijų: <...> *duodamas šviesų nenugalimos vilties Dieviškąja Apvaizda ir ištikimybės <...>*.

Vilties praradimas gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose siejamas su griunamo pastato vaizdiniu: *Skaidu, kad netikėtai mano viltis sugriovė <...>; <...> sugriūtų visos mūsų viltys, Der Anschlag auf den Madrider Flughafen zerstört auch die Hoffnung <...>*.

Išvados

Vilties konceptų lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose gretinamoji analizė parodė, kad abiejuose gretinamuose pasaulėvaizdžiuose viltis sudaiktinama, siejama su talpyklomis ir įsmeninama. Pastarasis vilties konceptualizavimo būdas yra produktyviausias. Sugretinus *vilties* (vok. *Hoffnung*) konceptualizavimo ypatybes lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose ištakų konceptų lygmeniu paaiškėjo, kad

viltį dažniausiai linkstama įsmeninti. *Vilties* sudaiktinimas abiejose gretinamose kalbose turi daugiau panašumų nei skirtumų (bendri požymiai ‘turėti’, ‘prarasti’, ‘perduoti’, ‘ribos’, ‘vieta erdvėje’, ‘galima suskaičiuoti’, ‘galima sudaužyti ar kaip kitaip sunaikinti’). Tai patvirtina teiginį, kad ontologinės metaforos yra universalus abstrakčių patyrimo sričių konceptualizavimo būdas. Prototipiškiausi daiktų požymiai yra ‘perdavimas’, ‘padėtis erdvėje’, ‘kiekis’. Lietuviai dažniau *griebiasi vilties*, ją *neša, atneša, gražina, atgauna, meta į šalį, saugo, perima, puoselėja, sutrypia*. Vokiečiai viltį dovanoja (*die Hoffnung schenken*). Abiejose kalbose išreikštas vilties išnykimas, praradimas siejamas su iš tam tikros medžiagos (kieto būvio arba dujų) padaryto daikto sunaikinimu, tačiau gretinamuose pasaulėvaizdžiuose aktualizuojami skirtingi aspektai. Ir vokiečių, ir lietuvių kalbų pasaulėvaizdžiuose vilties atsiradimas dažniausiai siejamas su kibirkštimi ir oru. Tik vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje *viltis* (vok. *Hoffnung*) labai dažnai siejama su skysčiu. Abiejų kalbos pasaulėvaizdžiams būdingas *vilties* (vok. *Hoffnung*) kaip talpyklos vaizdinys, tačiau, palyginti su vilties sudaiktinimu ir įsmeninimu, šis konceptualizavimo būdas nėra produktyvus. Tik vokiečių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas vilties – judėjimo aukštyn vaizdinys. Vilties įsmeninimui abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose būdinga tai, kad asmens požymių, susijusių su elementariais žmogaus poreikiais, požiūriu konceptualizuojama panašiai. Skirtumai išryškėja vilčiai priskiriant asmens požymius, susijusius su socialine žmogaus veikla. Vokiečių kalboje daugiau kolokacijų, kuriomis išreikštas vilties – keliaujančio, vadovaujančio, apgaulinėjamo kitus ir turinčio įvairių teisių tam tikros tautybės žmogaus vaizdinys. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga viltį sieti su pesimistiniais vaizdiniais: liga, laidotuvėmis, karu.

Toliau tiriant kalbų pasaulėvaizdžių panašumus ir skirtumus straipsnyje išanalizuoti vilties konceptualizavimo aspektai turetų būti susieti su kitų abstraktų konceptualizavimu (pvz., siela, dvasia, išmintis, protas, liūdesys ir kt.) ir vilties samprata tautosakoje, poezijoje.

Literatūra

- Baldauf 1997 – Baldauf Ch. *Metapher und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt/M: Peter Lang.
- Černeiko 1997 – Чернейко Л. О. *Лингво-философский анализ абстрактного имени*. Москва: изд. Филологического факультета МГУ.
- Dröbiger 2007 – Dröbiger H. H. *Metaphorik und Metonymie im Deutschen*. Hamburg: Dr. Kovač.
- Ewald 1992 – Ewald P. Konkreta versus Abstrakta. Zur semantischen Subklassifizierung deutscher Substantive. *Sprachwissenschaft*. R. Bergmann, H.-W. Eroms, Th. Vennemann (Hrsg.). Bd. 17. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 259–281.
- Gudavičius 2000 – Gudavičius A. *Etnolingvistika*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
- Johnson 1987 – Johnson M. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of the Meaning, Imagination and Reason*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

- Karasik 2005 – Карасик В. И., Прохвачева О. Г., Зубкова Ю. В., Грабарова Е. В. *Иная ментальность*. Москва: Гносис.
- Lakoff 1980 – Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lassan 2002 – Лассан Э. “Надежда”: семантический и концептуальный анализ. *Respectus philologicus*. 2002 (7) 2, 28–47.
- Marcinkevičienė 1999 – Marcinkevičienė R. Atminties labirintuose. Kognityvinės ir tekstynų lingvistikos sąveika. *Darbai ir dienos*. 19, 109–124.
- Osthus 2000 – Osthus D. *Metaphern im Sprachvergleich: eine kontrastive Studie zur Nahrungsmetaphorik im Französischen und Deutschen*. Frankfurt/M: Peter Lang.
- Papaurėlytė-Klovienė 2004 – Papaurėlytė-Klovienė S. *LIŪDESIO konceptas lietuvių ir rusų kalbose*: Daktaro disertacija. Šiaulių universitetas.
- Papaurėlytė-Klovienė 2005 – Papaurėlytė-Klovienė S. Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis*. 2005 I, 43–47.
- Paprotté 2002 – Paprotté W. Korpuslinguistik. *Arbeitsbuch Linguistik*. H. M. Müller (Hrsg.). Paderborn: Schöningh, 364–380.
- Sabban 2003 – Sabban A. Zwischen Phraseologismus und freier Wortverbindung. *Flut von Texten*. Baltmannsweiler: Schneider Hohengehren, 61–72.
- Schumacher 1997 – Schumacher R. ‘Metapher’: *Erfassen und Verstehen frischer Metaphern*. (Basler Studien zur deutschen Sprache und Literatur, Bd. 75). Tübingen, Basel: A. Francke.
- Toleikienė 2004 – Toleikienė R. *Seele und Verstand im Deutschen und Litauischen*: Daktaro disertacija. Šiaulių universitetas.

Šaltiniai

- Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro elektroninis dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internete <http://www.vdu.donelaitis.lt>
- Manhaimo Vokiečių kalbos instituto elektroninis tekstynas. Prieiga internete: <http://www.ids-mannheim.de>

Reda Toleikienė

VILTIES SAMPRATA LIETUVIŲ IR VOKIEČIŲ KALBŲ PASAULĖVAIZDŽIUOSE: KONCEPTUALIŲJŲ METAFORŲ ANALIZĖ

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: *konceptualioji metafora, konceptas, ontologinės, vaizdinės-scheminės, konsteliacinės metaforos.*

Straipsnyje analizuojamos *vilties* konceptualizavimo ypatybės vokiečių ir lietuvių kalbų pasaulėvaizdžiuose. Tyrimo medžiagą sudaro abstrakčiųjų daiktavardžių *viltis* ir *Hoffnung*

kolokacijos, kurios laikomos tiesiogiai, t. y. jusliškai, nepatiriamos vidinės žmogaus būsenos suvokimo kalbine raiška. Abstraktų kolokacijos išrinktos iš empirinių duomenų šaltinio – vokiečių ir lietuvių kalbų elektroninių tekstynų publicistikos dalių. Publicistiniai tekstai pasirinkti todėl, kad juose galima rasti įprastinių kasdienės kalbos posakių, atspindinčių elementarias patirties sritis. Analizei pasitelktas konceptualiųjų metaforų metodas leido atskleisti naiviają (nemokslinę) šios psichinės būsenos sampratą. Konceptualioji metafora suprantama kaip dviejų konceptualiųjų sričių (konceptų) sąveika. Sugretinus gautus tyrimo rezultatus konceptams VILTIS / HOFFNUNG ištakų srities lygmeniu paaiškėjo, kad abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose *viltis* sudaiktinama, siejama su medžiagomis arba įsmeninama, rečiau siejama su talpykla. Konceptams VILTIS / HOFFNUNG priskiriamų požymių gretinamoji analizė išryškino pasaulėvaizdžių panašumus ir skirtumus. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje vilčiai dažniau priskiriami nešamo, gražinamo, saugomo daikto požymiai, o vokiečių kalboje labiau pabrėžiamas dovanojimas. Vilties įsmeninimui lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje būdingos vilties sąsajos su pasimistiniais vaizdiniais (karu, liga, laidotuvėmis), o vokiečių kalboje – su veikliu asmeniu.

Reda Toleikienė

THE CONCEPTION OF *HOPE* IN LITHUANIAN AND GERMAN VIEWS OF THE WORLD: THE ANALYSIS OF CONCEPTUAL METAPHORS

Summary

Keywords: *conceptual metaphor, concept, ontological, visual-schematic and constellational metaphors.*

The article analyses the peculiarities of conceptualization of *hope* in the German and Lithuanian view of the world. The research material involves collocations of abstract nouns *viltis* and *Hoffnung* considered to be the linguistic expression of perception of the inner mental state, which cannot be directly accessed by any senses. The abstract collocations were drawn from the empirical data source, i. e. from the feature part of German and Lithuanian corpora. Feature articles were chosen because they abound of everyday expressions reflecting basic domain of experience. The method of conceptual metaphor gave a possibility to reveal the naïve (unscientific) conception of this mental state. The conceptual metaphor is understood as an interaction of two conceptual domains (concepts). The analysis of the data showed that in both German and Lithuanian view of the world *hope* is materialized, is related with substances or personified, less often is related to a container. The contrastive analysis of the features of concepts VILTIS / HOFFNUNG according to the level of source domain showed the similarities and differences of the German and Lithuanian views of the world. In the Lithuanian view of the world, *hope* is attributed the features of a thing being carried, returned or cared of. In the German view of the world, *hope* is more often viewed as a gift. The personification of *hope* in the Lithuanian view of the world typically has correlation with pessimistic views (war, disease, funeral), in German it has correlation with an active person.

